

Голова святого Климента і граматика пам'яті

ВОЙЧЕХ СУРУВКА

27 БЕРЕЗНЯ 2019

За переказами, які походять із IX століття, місцем мученицької смерті святого Климента Римського був Херсонес Таврійський, античне грецьке місто в Криму, колонія Мілета. Саме там, каже одна версія, князь Володимир 988 року прийняв хрещення, у такий спосіб символічно охрестивши цілу Русь.

Джерело: Св. Папа Климент/мозаїка Київського Софійського собору

Зараз руїни міста розташовані в адміністративних межах Севастополя. За часів папи Миколая I (858–867) святі Кирило й Мефодій перенесли реліквії святого Климента до Рима й поховали в базиліці, йому присвяченій. Проте дорогою з Криму до італійської столиці вони спинилися в Києві, де залишили мощі голови святого. І хоча через двісті років після цієї події християнство розділилося на східне й західне, голова Климента залишилася спочивати в Києво-Печерській лаврі, у серці слов'янського православ'я.

Такі місця мають велетенське значення для формування екуменічної свідомості. Елементи минулого, які виявляються спільними для представників віросповідань, позитивно впливають на розвиток діалогу. Особливо останніми роками на такий підхід почали покладати чималі екуменічні надії, зауважуючи, що одна з основних перешкод для порозуміння – це розбіжності, а часто навіть суперечності в тлумаченні історії сповідання віри.

Антуан Аржаковський у книжці «Що таке православ'я» пише, що майже до середини XX століття історію Церкви писали з конфесійного погляду. Так виникали різні рівні усвідомлення «правди» залежно від причетності до певної конфесії й від пам'яті, яку там плекали. Допомогти з розробкою нового підходу до історії Церкви може сучасна історіографія, зокрема концепція місць пам'яті (*lieux de memoire*), яку запропонував французький історик П'єр Нора.

Головний критерій – це розрізнення пам'яті й історії. Пам'ять у цьому баченні – уже не просто фрагмент минулого, який потрібно зберігати, щоб підготувати відповідне майбутнє, а й повсякчас актуальний феномен, зв'язок, який єднає нас із вічною сучасністю.

Історія ж репрезентує минуле. За такого підходу минуле не відділене від суб'єкта, не відтате від пам'яті. «Мета дослідника, – пише П'єр Нора, – полягає не в тому, щоб ідентифікувати місце, а в тому, аби проаналізувати, яку роль воно відіграє в пам'яті». Сприйняття пам'ятника як місця пам'яті не обмежується простим записом його історії. Місце пам'яті – це кожна значуща одиниця, яка завдяки волі людей або під впливом часу перетворилася на символічний складник пам'ятної спадщини певної спільноти. Коли так підійти до історії Церкви, то минулі події не будуть відрізані від теперішнього досвіду спільноти вірних. Повертаючись, приміром, до голови святого Климента: ідеться не про фіксацію її історії й навіть не про ретельне дослідження автентичності реліквій, а про те, яке місце цей сюжет посідає в колективній свідомості вірян, як православних, так і католиків. Історію потрібно «прочитати наново».

Застосувати цю концепцію на практиці нещодавно спробувала Українська Греко-Католицька Церква.

Уже з часу появи перших повідомлень про те, що Православна Церква в Україні може здобути

автокефалію, очільник греко-католиків архієпископ Святослав Шевчук підтримував цю ідею й уписував її в екуменічну стратегію УГКЦ. У травні 2018 року він говорив про те, що створення єдиної Православної Церкви – це тільки перший крок на шляху до єдності Церков, які вирости з Володимирового хрещення, у лоні Помісної Київської Церкви. Наступним же кроком архієпископ назвав екуменічний діалог між УГКЦ й об'єднаним українським православ'ям для відновлення первісної єдності Церкви.

Сприйняття пам'ятника як місця пам'яті не обмежується простим записом його історії. Місце пам'яті – це кожна значуща одиниця, яка завдяки волі людей або під впливом часу перетворилася на символічний складник пам'ятної спадщини певної спільноти.

Одразу після обрання митрополита Епіфанія архієпископ Святослав Шевчук надіслав йому вітальний лист, який – поруч із традиційними дипломатичними формулами – містив і програму подальшої співпраці. Уже в першому реченні, висловлюючи вдячність за об'єднавчий собор, архієпископ пише, що ця подія ввійде в історію України «як великий Божий дар на шляху до повної єдності Церков Володимирового хрещення». Він підкреслює, що обидві Церкви черпають із одної літургійної спадщини, і хоча «ще сьогодні ми не перебуваємо в повному євхаристійному сопричасті, однак покликані спільно долати перешкоди, які стоять на шляху до єдності».

Це прагнення народилося не щойно: його джерело – у досвіді попередніх поколінь. «Цю історичну місію та фундамент майбутнього патріархату об'єднаної Київської Церкви заклали ще славні церковні мужі Петро Могила та Йосиф Велямин Рутський», які в середині XVII століття були митрополитами Києва – перший православним, другий греко-католицьким.

У певний момент стає помітна переінтерпретація традиції, до якої вдається УГКЦ. Берестейська унія відходить на задній план, а натомість дедалі частіше з'являються згадки про Церкву, народжену в водах Володимирового хрещення 988 року. В інтерв'ю «Діалог лікує рани» архієпископ Святослав Шевчук зазначає, що греко-католики зберігають пам'ять нерозділеної Церкви. Згадуючи митрополита Ісидора, православного єпископа й активного учасника Флорентійського собору 1439 року, очільник УГКЦ називає його «нашим митрополитом Ісидором». Увага до хрещення Київської Русі – це не спроба відірватися від

православ'я, а повернення до дорозкольних джерел Церкви.

На цю стратегію розбудови ідентичності вказує також інтерв'ю, яке архієпископ Святослав Шевчук дав українському телеканалові «Прямий» у січні 2019 року. На його думку, «сьогодні уже є дуже багато сфер життя Церкви, де ми можемо і повинні діяти разом». Одним із етапів такої спільної дороги стане переосмислення спільної спадщини християнства в Києві, тобто праця над спільною пам'яттю. У минулому не раз траплялося, що греко-католики зазнавали впливу Заходу, зокрема латинської Церкви, тоді як православні довго перебували в залежності від Москви. Тому кожна сторона має замислитися, що специфічно «київське» має у своїй традиції.

В інтерв'ю для порталу «Главком» архієпископ теж звертається до цих питань, наголошуючи, що шукати вселенської єдності необхідно на лінії Рим–Київ–Константинополь. І тому Православна Церква України здається найвідповіднішим партнером для діалогу. Ідеться про те, щоб не творити двох окремих патріархатів, а прагнути до встановлення єдиного Київського патріархату, який матиме визнання як Апостольської Столиці, так і Константинополя. «УГКЦ несе містичну церковну пам'ять неподіленого християнства першого тисячоліття, – наголошує архієпископ. – Хоча сьогодні ми живемо в повному сопричасті з наступником апостола Петра, нашою Церквою-Матір'ю ми вважаємо Церкву давнього Константинополя».

У певний момент стає помітна переінтерпретація традиції, до якої вдається УГКЦ. Берестейська унія відходить на задній план, а натомість дедалі частіше з'являються згадки про Церкву, народжену в водах Володимирового хрещення 988 року.

Лист архієпископа Святослава Шевчука, написаний 2019 року з нагоди Дня соборності України, цікавий уже назвою: «Наша свята Софія». Як деінде про «нашого митрополита Ісидора», тут теж ідеться про традицію, що передувала Берестейській унії – але згадано вже не особу, а місце. Назва тексту вказує не тільки на Премудрість Божу, яка формувала український народ, а й на її видимий знак – собор Софії, Премудрості Божої, в Києві, який «донині є промовистим символом первинної цілісності й повноти єдиної та неподільної Київської Церкви».

Покликаючись на своїх посередників – митрополита Андрея Шептицького, кардинала Йосифа Сліпого й кардинала Любомира Гузара – архієпископ нагадує, що собор Премудрості Божої буде оновлений тільки тоді, коли нині поділена Церква в Києві поверне собі первісну єдність: «Доки цієї єдності ще немає, жодна із Церков-спадкоємниць цієї Церкви не може одноосібно посідати стародавній собор Премудрості Божої, Софії Київської». Це місце має стати простором для зустрічі всіх спільнот, що народились із традиції Київської Церкви, і бути «нагадуванням, закликом, будителем і надією на наше поєднання в Христі».

Тому очільник УГКЦ звернувся до Міністерства культури з проханням зорганізувати греко-католицьке паломництво до Софійського собору, яке мало завершитися служінням Літургії. На цю ініціативу зреагував почесний патріарх Філарет, який попросив вірних УГКЦ скасувати прощу. «Це незвичайне явище, – писав він, – бо Українська Греко-Католицька Церква ніколи не звершувала Божественну Літургію у центрі Українського Православ'я – соборі Святої Софії. Якщо відбудеться ця подія, то вона викличе спротив з боку православних українців. Ця подія схожа на те, якби хтось з Православних Предстоятелів звершив Божественну Літургію у соборі святого апостола Петра в Римі». Одним словом, ще зарано для єднання голови святого Климента з рештою тіла.

Цей приклад показує, як останніми місяцями Українська Греко-Католицька Церква намагається випрацювати новий підхід до спільної історичної спадщини. І йдеться тут не лише про певні дії, а й про звичайну граматику. Достатньо додати до якогось іменника займенник «наш», щоб він поволі ставав частиною колективної пам'яті. Так було з «нашим митрополитом Ісидором» і з «нашою святою Софією». Може виявитися, що цей невеличкий займенник відіграє значну роль у формуванні екуменічного діалогу. Процес, утім, не обійдеться без труднощів і конфліктів, бо ніхто легко не погоджується на те, щоб «моє» стало «нашим».